

4. Хорошилов А., Селетков С. Мировые информационные ресурсы: Учебное пособие. – Питер: 2004. –С. 176.

**РЕЗЮМЕ**

Open Source деб аталувчи хизмат ахборот жамиятида таълимни ривожлантиришнинг асосий катализатори сифатида тан олинади ва замонавий хизматлар кўрсатади. Бунга эса очик ресурслар турлари, ундан фойдаланиш, таълим ресурсларини олиш ва бошқалар, шу билан бирга турли мақсадда фойдаланиладиган дастурий таъминотлар киради. Булар ҳақидаги маълумотлар мақоладан ўрин олган

**РЕЗЮМЕ**

Open Source в информационном обществе используется в качестве основного катализатора для развития образования и современных услуг. Это тип с открытыми ресурсами, использование учебных ресурсов и то же программное обеспечение используется для различных целей.

**SUMMARY**

Information service called the Open Source community is recognized as a major catalyst for the development of education and modern services. This is an open resource types, use, learning resources and the same software is used for different purposes.

**УДК 74.202.4**

**ТАЛАБАЛАР ИНТЕЛЛЕКТУАЛ САЛОҲИЯТИНИ ОШИРИШДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ АҲАМИЯТИ**

**Ф.З.Юсупова – катта ўқитувчи**  
*Навоий давлат кончилиқ институти*

**Таянч сўзлар:** интеллектуал бойлик, баркамол авлод, интеллектуал салоҳият, модернизациялаштириш, мустақил таълим, таълим, фан ва ишлаб чиқариш, интеграция, маъруза, муаммоли ўқитиш, самарадорлик.

**Ключевые слова:** интеллектуальное богатство, высокоразвитое поколение, интеллектуальный потенциал, модернизация, самостоятельное образование, образование, наука и производство, интеграция, лекция, проблемное обучение, эффективность.

**Key words:** intellectual wealth, developed generation, intellectual potential, modernization, independent education, education, science and production, integration, lecture, problem-solving education, efficiency.

Ўзбекистоннинг ривожланган давлатлар қаторидан жой олиши, озод ва обод Ватан, демократик фуқаролик жамият қурилиши ёшларга, уларнинг интеллектуал салоҳияти ва инновацион фаоллигига бевосита боғлиқдир. Биринчи Президентимиз И.А.Каримов қайд этганларидек: «...XXI аср – интеллектуал бойлик ҳукмронлик қиладиган аср. Кимки бу ҳақиқатни ўз вақтида англаб олмаса, интеллектуал билим, интеллектуал бойликка интилиш ҳар қайси миллат ва давлат учун кундалик ҳаёт мазмунига айланмаса – бундай давлат жаҳон тараққиёти йўлидан четда қолиб кетиши муқаррар. Буни чуқур англаб олган давлат, бундай ҳулосани чиқарган, халқро ҳамжамият ва тараққий топган мамлакатлар қаторига кўтариш учун ҳаракат, биринчи навбатда, бугун униб-ўсиб келаётган фарзандларининг ҳар томонлама баркамол авлод бўлиб ҳаётга кириб боришини ўзи учун энг улуг, керак бўлса, энг муқаддас мақсад, деб билади» [1].

Бугун мамлакатимизда амалга оширилаётган модернизациялаштириш интеллектуал кучлардан унумли фойдаланиш, инсондаги салоҳият ва фаолликни янги босқичга кўтаришни тақозо этмоқдаки, у ҳам илмий, ҳам амалий нуқтаи назардан янги вазифадир. Бунда мустақил таълим сифатини ошириш муҳим аҳамиятга эгадир.

Мустақил таълим сифатини ошириш - талабаларнинг ижодий қобилиятларини, касбий фаолияти давомида зарур бўладиган билим ва маҳоратни олишга бўлган интилишларини ривожлантиришга, дунёқараши ва интеллектуал салоҳиятини кенгайтиришга, шунингдек ўз мавқеини белгилаш ва қобилиятларини рўёбга чиқаришдек хусусиятларни юзага чиқаришга қаратилган.

Ўтказилган тадқиқотлар ёшларни мамлакатни модернизациялаш жараёنларига кенг жалб этишнинг самарали методлари ва усулларини топишга йўналтирилган. Олий таълимнинг ўқув-тарбиявий жараёнини ташкил этиш шакллари орасида маъруза дарсларида талабаларнинг мустақил ишини тўғри ташкил этиш муҳим ўрин эгаллайди.

Талабаларнинг фаоллиги ва мустақиллигини ривожлантириш учун кенг имкониятлар маъруза дарсларида намоён бўлади. Бунинг учун энг муҳими, маъруза мазмуни, уни баён қилиш услуби талабаларда қизиқиш уйғотиши керак.

Олий ўқув юртларининг ўзига хос томони шундаки, талаба ҳар хил манбалардан олган ахборотни тушуниб етиши, билимларни қайта ишлаб чиқиши ва мустақил

хулоса қила олиши лозим. Талабаларнинг илмга бўлган рағбатини қўллаб – қувватлаш ва ривожлантириш усули билан кўзланган мақсадга етиш мумкин.

Фан ва техника юксак тараққиётлар билан ривожланаётган бу даврда инсон учун зарур бўлган билимлар ҳажми тез ва кескин ошиб бормоқда. Уларга ўз билимларини мустақил тўлдириб бориш маҳоратини сингдириш, ишлаб чиқаришда жадал суръатлар билан ривожланаётган технологиялардан хабардор бўлиш, илмий-техник ахборотлар билан тўғри ишлаш кўникмаларини шакллантириш лозим. Олий таълимда ана шундай вазифани мустақил иш эгаллаб, у фан, таълим ва ишлаб чиқариш орасидаги узвийлик ривожланишига асос яратади [2].

Мустақил иш фанларни тўлиқ ўзлаштиришга қаратилган ўқув, илмий-тадқиқот, ишлаб чиқариш кетма-кетлиги ва ўз-ўзига таълим бериш турлари боғлиқлигини қуйидагича ифодалайди:

- илмий ва касбий билим маҳорати;
- ўрганиш ва касбий фаолият усулларини сингдириш;
- ижодий фаолият тажрибаси;
- ихтисосликка бўлган ижобий муносабат малакаси.

Ўқитувчи маърузаси ва талабаларнинг мустақил иши бир-бирининг асосини ташкил қилиб, ўзаро чамбарчас боғлиқ. Маъруза мустақил ишнинг самарадорлиги ва талаба фаоллигини оширишга ёрдам беради. Талаб даражасидаги маъруза талабани илмий-техник ва қўшимча адабиётларга мурожаат қилишга ундайди ҳамда илмий-тадқиқот фаолиятида мустақил изланишлар учун асос яратади.

Маъруза дарсларида талабаларнинг мустақил билим олишга бўлган интилишини фаоллаштириш масаласини муваффақиятли ечишда яна бир муҳим ҳолатни таъкидлаш лозим. Маъруза тинглаш – бу фаол жараён бўлиб, у кескин ақл, куч-ғайрат, ўқитувчи айтаётган гапларни чуқур англаб олиш, мавжуд билим ва тажрибаларни долзарблаштиришни, қабул қиладиган ахборотларга танқидий ёндашишни талаб қиладиган жараён эканлигини талаба тушуниши керак.

Талабаларнинг мустақил ўзлаштирган билимини намоён қилиш даражаси уларнинг ўқув фаолияти қандай мақсадга йўналтирилганлигига боғлиқ. Шунинг учун талабаларни ахборотни ўзлаштириб олишига ва ижодий фаолиятга тайёрлашнинг муҳим элементи – бу маърузачи томонидан маъруза мақсадини тўлиқ етказишдир.

Маъруза дарсларида мукаммал қўйилган мақсад таълим жараёнида аниқ бир йўналишни кўрсатиб, талабаларга мустақил фикрлаш имкониятлари ҳақида етарлича аниқ тасаввурга эга бўлишга кўмак беради.

Маъруза мақсади ўз ичига нафақат ўқув ахборотини олишни, балки маърузани қабул қилиш ва келгусида уларни касбий фаолиятида қўллаш усулларини ҳам ўргатиш кераклигини таъминлайди. Ўқитувчининг вазифаси ўқув ахборотини талабаларга етказа туриб, тингловчиларнинг фаоллигини моҳирона кучайтиришдан иборатдир.

Маъруза давомида маълумотларни етказишнинг энг самарали усули – талабаларга тайёр ахборотни етказмасдан, материални савол ва жавоблар ёрдамида баён қилиш орқали ижодий фикрлашга йўллаш, тингловчиларни фикрлар кетма-кетлигини назорат қилишга, мунозара иштирокчиси бўлишга ундайди.

Талабалар мустақил фаолиятининг асоси - маърузани мунозарали қўйиш. Ўқитувчи томонидан мунозарали вазиятни ҳосил қилиш ва талабаларнинг ўз фикрларини эркин баён қилиши, турли хил нуқтаи назарларни таҳлил қилиш шаклида кечади ва талабалар томонидан мавзуга оид асосий тушунчалар асослаб берилади. Бундай ташкил этилган маърузада янги билимларни мустақил ўрганиш ҳамда қўшимча адабиётлар билан ишлаш малакаси оширилиб, талабаларда танқидий ва ижодий фикрлаш кўникмалари ривожлантирилади. Агар мунозара мавзуси маърузадан олдин берилиб, талабага мавзуга оид ўқув адабиётлари тавсия этилган ва у мунозара бўйича мавжуд турли концепциялар билан таниш бўлса талабаларнинг мустақиллиги ва фаоллиги маърузаларда сезиларли даражада ошади.

Мураккаб назарий материалнинг талабалар томонидан самарали ўзлаштирилиши учун мунозарали маърузага тайёрланишда ўқитувчи маслаҳатларининг аҳамияти катта. Буни қуйидагиларда кўришимиз мумкин:

- талабанинг ўқув адабиётлари билан ишлашда мақбул усул ва услубларнинг танлай ололмаслиги;

- талабада ечимни мустақил танлаш имконияти етишмаслиги;

Талаба ҳар иккала ҳолатда ҳам ўқитувчининг ёрдами ва маслаҳатига муҳтож.

Маъруза давомида институтда олиб борилаётган тадқиқотларнинг келажакдаги истиқболи ва бу тадқиқотларда талабаларнинг иштирок этиш имкониятини моҳирона кўрсатилиши мустақил ишга бўлган фаол талабни ҳосил қилишнинг муҳим воситасидир.

Анъанавий таълим бериш фаолияти турли восита ва намуналарнинг намоёни этилиши (масалан, физикавий ёки кимёвий тажриба, математик мисолларнинг ечилиши ва ҳ.к.) билан боғлиқ. Бундай турдаги ўқитишда талабанинг мустақил иши уч босқичда амалга оширилади:

- тинглаш, эслаб қолиш ва ўқитувчи томонидан берилаётган маълумотни қайтариш;

- фаннинг турли соҳаларини мустақил ўрганишда намунавий мисол ва масалаларни ечиш учун асосий ўқув маҳоратини егаллаш;

- «эски» билимлар асосида «янги» билимларни умумлаштириш.

Анъанавий таълим бериш усулида талабаларнинг мустақил фаолияти, асосан, етказилаётган тайёр билимларни мустаҳкамлашга қаратилган.

Мустақил иш самарасини оширишда маърузани самарали ташкил қилишнинг қуйидаги усуллари тавсия қилинади:

- фаннинг хусусиятидан келиб чиқиб, мавзуларнинг мураккаблик даражаси ҳисобга олинган ҳолда мустақил таълим олиш вазифаларини белгилаш;

- талабаларнинг эътиборини мураккаб мавзули, ўзлаштирилиши қийин бўлган мустақил иш бўлимларга алоҳида қаратиш;

- мавзуларни талабаларнинг ихтисослигига мослаган ҳолда тушунтириш.

Маъруза сўнгида мустақил ишга бўлган рағбатни ошириш мақсадида ўтилган мавзунинг мураккаб қисмлари бўйича тест, таянч ибораларга асосланган назорат саволлари берилади. Ихтисослик ҳисобга олинган ҳолда баён этилаётган мавзу билан боғлиқ бўлган саволлар мажмуаси киритилади.

Маърузаларда мустақил иш самарадорлигини ошириш воситаларидан бири касбга йўналтиришдир. Бу талабаларга ўз касбининг истиқболини кўришга имкон яратади, касбий маҳоратини мустақил ошириш зарурияти мавжудлигига ишонтиради, ушбу фан бўйича ижодий фикрлашга рағбат уйғотади.

Таълим бериш жараёнида талабаларга ўзи танлаган ихтисосликка оид масала ва мисоллар берилиши аҳамиятли эканлиги амалиётда тасдиқланди.

Техник йўналишда таълим олаётган талабаларга ихтисослигига тегишли саволларнинг қўйилиши ўзлаштириш кўрсаткичининг сезиларли даражада ошишига сабаб бўлди. Бундай ташкил қилинган мустақил ишда талабалар ижодий фаолиятга ундалиб, билимлар сифати кўтарилади.

Ривожланган жамиятнинг талаб ва эҳтиёжларидан келиб чиқиб, таълим, фан ва ишлаб чиқариш самарали интеграциялашувини таъминлаш, тайёрланаётган кадрларнинг миқдори ва сифатига нисбатан давлатнинг талабларини, корхоналар ва ташкилотларнинг буюртмаларини шакллантиришнинг механизмларини ишлаб чиқишни йўлга қўйиш натижасида муаммони қуриш, қўйиш ва ечимини топиш маҳорати такомиллаштирилади. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури талабаларидан келиб чиқиб, таълим даргоҳи олдида фаол, ташаббускор, ишга ижодий ёндашадиган етук мутахассислар етиштириш вазифаси қўйилади. Ушбу вазифани ечишда фаол усулларни қўллаш талаби муҳим аҳамият касб этади. Ана шундай фаол ўқитиш усулларида бири - бу муаммоларни ўқитишдир.

Маълумотни муаммолар тарзда етказиш тингловчиларнинг ақлий тафаккурини ошириб, билимларни мукаммал ўзлаштиришига ёрдам беради.

Маърузачининг вазифаси нафақат илмий ахборотни етказиш, мустақил ижодий фикр намунасини намоёни қилишдагина эмас, балки талабалар ҳам маърузачининг ижодий фикрлашини фаол иштирокчиси сифатида тинглашларидир.

Маъруза давомида шундай вазиятлар рўй беради-ки, бунда маърузачи талабалардан бирига айтилган фикрни кенгайтиришини, бошқасига – ушбу фикр асосини ечиб беришини талаб қилиб, аудиториянинг диққат эътиборини қаратади.

Муаммолар вазиятни туғдира- диган ва бир неча ечимларга эга бўлган саволлар тайёрлаш катта аҳамиятга эга. Улар ўзлаштирилган билимлар билан ишлашни талаб қилиб, фикрлаш жараёнида аниқ амалий вазиятларни таҳлил қилишда қўлланилади. Олдин маърузачи талабаларда мавжуд бўлган билимларни фаоллаштиришга ҳаракат қилади. Сўнг шаклланаётган тушунчалар хусусиятлари аниқланади ва таҳлил қилиниб, мулоҳазалар умумлаштирилади.

Талабаларнинг мустақил ҳаракатларининг аксарият қисми маъруза материални қайта ишлаб чиқиш, қўшимчалар киритиш ва ўзлаштиришга сарфланади.

Муаммоли ўқитиш талабаларнинг нафақат аудиториядаги, балки аудиториядан ташқари мустақил ишини фаоллаштириб, қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

- муаммоли вазиятни келтириб чиқариш;
- вазиятни кузатиш ва ифодалаш;
- вазиятни таҳлил қилиш, етишмаётган маълумотлар ва уларни излаш чегарасини аниқлаш, вазиятни ечиш усуллари топиш, уларнинг исботи;
- мавжуд бўлган маълумотлар асосида вазият ечимини аниқлаш;
- охириги ечимни танлаб ифодалаш ва ҳар томонлама баҳо бериш; илгари тўпланган билимларга ўзлаштирилган билимларни қўшиш;

Муаммоли вазиятни келтириб чиқариш ва ечишда бешта даражани ажратиш мумкин:

1. Мавзун муаммоли баён қилиш. Унинг аҳамияти шундан иборатки, ўқитувчи муаммоли вазиятни юзага келтириб, нафақат муаммонинг охириги ечимини беради, балки ечимгача бўлган мантиқий ҳаракатни қарама-қаршилиқлар билан турли йўналишларда очиб беради.

2. Намунавий муаммоли вазиятни мустақил ечиш орқали мавзун баён этиш. Бундай ўқитиш услуги шундан иборатки, юқорида таъкидланган шарт-шароитлар сакланиб қолиб, талабадан ўқитувчи берган муаммоли вазиятга қараб намунавий муаммоли вазият ечимини топиш талаб қилинади. Бундай маърузалар талабаларга муаммоли вазиятларни ечишнинг макбул усул ва усулларини ўргатади.

3. Кўп вариантли муаммони бериш жараёнида етишмаётган билимлар доираси белгиланиб, ечимни излаш йўллари аниқлаш. Талаба мустақил фаолиятга йўналтирилиб, олган маълумотларини умумлаштириб, ўз тажрибасидан фойдаланиш натижасида ўзига хос ечим йўллари излайди.

4. Комбинациялашган муаммоли ўқитиш - муаммони ечиш босқичларининг берилиши ва натижага имкон берадиган бир нечта кичик муаммоларга бўлиниши. Бундай ўқитишнинг эркин шаклларида бири – бу муаммони савол-жавоб орқали макбул ечимга келишдир.

Комбинациялашган муаммоли маърузада материални ўрганиш ўқитувчи билан ҳамкорликда муаммони ечишдан бошланиб, маъруза муммоли баён этиш шаклида кечади. Кейинги муаммоларни ечиш учун талабанинг мустақил фаолияти шаклланади.

5. Тадқиқотли муаммоли ўқитишда юқори фаоллик ва мустақилликнинг ифодаланиши. Таълим бериш ихтисосликка йўналтирилиб, ишлаб чиқариш муаммоларини ўз ичига олган вазифалар тартиб билан кетма-кетликда берилади. Талаба эса муаммони мустақил кўриб чиқиб, эгаллаган билимлари орқали ечимни топади, демак, берилган вазифаларнинг бажарилишида талабанинг «тўлиқ мустақиллиги» намоён бўлади. Талаба мустақил фаолиятининг юқори даражаси келгуси касбий фаолиятида ижодий маҳоратларини намоён қилиши ва фаннинг илғор усулларини ижодий ўзлаштириши орқали таъминланади [3].

Шундай қилиб, талабаларнинг мустақил иши кўп жиҳатдан ўқитиш услублари билан белгиланади. Агар анъанавий ўқитиш талабаларнинг ўқитувчи томонидан берилган тайёр билимларни ўзлаштириш билан таърифланса, муаммоли ўқитиш жараёнида бу фаолият ижодий фикрлаш самараси орқали амалга оширилади. Муаммоли ўқитишда қўлланилган мустақил фаолият талабага нафақат топшириқларни бажариш маҳоратини эгаллашга, балки ўз фикр ва ғояларини киритишга, ишлаб чиқаришдаги технологик жараёнларда кечаётган ходисаларни ҳар томонлама кўриб чиқишга ҳамда турли вазиятларда янгила ёндашувларни келтириб чиқаришга қаратилган.

Берилган мустақил ишнинг тўғри ечими талаба томонидан маъруза материални қанчалик ўзлаштирилганлигига боғлиқ. Маърузани етарли даражада тушуниш талаба мустақил ишини самарали бўлишига асос яратади.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, маъруза дарсларида талабаларга фаол мустақил ишлаш кўникмаларини синдириш нафақат ўқув материали ўзлаштирилишининг муҳим омили ҳисобланади, балки уларда ижодий фаолият ва мустақил ишлаш малакасига ҳамда интеллектуал салоҳиятини оширишга кўмак беради.

#### Адабиётлар

1. Каримов И.А. Она юртимиз бахт-у иқболи ва буюк келажиги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. – Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2015.
2. Юсупова Ф.З. Мотивы использования проблемных ситуаций в формировании самостоятельности студентов. // Республиканская научно-техническая конференция «ISTIQLOL» (с международным участием) «Современная техника и технология горно-металлургической отрасли и пути их развития». – Навои: 28-30 сентября 2006, -С.470-471.
3. Бозорова С.Ж., Юсупова Ф.З. Инновационные формы совершенствования подготовки кадров в технических вузах. //Научно-методический журнал «Технологии и методики в образовании». –Воронеж: 2014. №1. -С.15-16.

#### РЕЗЮМЕ

Мақолада маъруза дарсларида талабаларга фаол мустақил ишлаш кўникмаларини синдириш нафақат ўқув материали ўзлаштирилишининг муҳим омили ҳисобланиши, балки уларда ижодий фаолият ва мустақил ишлаш малакасига ҳамда интеллектуал салоҳиятини ошириши ҳақида фикр юритилади.

#### РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы активизации самостоятельной работы на лекционных занятиях, выступающих не только как фактор прочного усвоения учебных материалов, но и как фактор роста у студентов творческой способности, умений самостоятельно работать и способствующему повышению у них интеллектуального потенциала.

#### SUMMARY

In the article are considered the questions of modernization of the self-study work at the lectures which are considered to be not only as a factor of strong assimilations of educational materials, but as a factor of evolution of the creative ability of students, skills to work independently and promoting to the increasing of intellectual potential.